

UDK 81'374:81'373.46
Mojca Žagar Karer
ZRC SAZU, Ljubljana
mojca.zagar@zrc-sazu.si

UPOŠTEVANJE TERMINOLOŠKIH NAČEL V TERMINOGRAFSKI PRAKSI

Prispevek predstavlja najpomembnejša terminološka načela in njihovo upoštevanje pri izdelavi terminoloških slovarjev, ki nastajajo na podlagi pojmovnega pristopa. Najpomembnejše terminološko načelo je načelo ustaljenosti, po katerem ima prednost termin, ki se v strokovnih besedilih najpogosteje uporablja; drugo pomembno terminološko načelo je načelo gospodarnosti, po katerem imajo prednost krajši termini; tretje terminološko načelo je načelo jezikovnosistemske ustreznosti, kar pomeni, da mora biti termin praviloma v skladu z jezikovnim sistemom jezika kot celote. Pomembno je tudi jezikovnokulturno načelo, po katerem imajo prednost termini domačega izvora. Terminološka načela niso namenjena temu, da bi jih uporabljali mehanično, zato je vedno treba premisliti, kateremu terminološkemu načelu dati prednost v konkretnem primeru.

Ključne besede: terminološki dogovor, ustaljenost, gospodarnost, jezikovnosistemska ustreznost, jezikovnokulturna ustreznost

This article presents the most important terminological principles and their application for compiling terminological dictionaries that are based on a conceptual approach. The most important terminological principle is the principle of consistency, according to which the preferred term is the term that is most commonly used in professional texts. Another important principle is terminological economy, according to which the preferred term is the term that is shorter. The third principle is linguistic adequacy, which means that the term must be in accordance with the linguistic system of the language as a whole. Furthermore, the principle of linguistic culture, according to which priority is given to terms of domestic origin, is also important. Since terminological principles are not intended to be used mechanically, it is always necessary to consider which terminological principle is prioritized in a particular case.

Keywords: terminological agreement, principle of consistency, terminological economy, linguistic adequacy, principle of linguistic culture

1 Uvod

Znanje strokovnih področij je danes bolj dostopno kot je bilo kadarkoli v zgodovini, hkrati pa preobilje različnih informacij strokovnjakom otežuje dostop do relevantnih in strokovno verodostojnih informacij. Začetki tradicionalne terminološke vede v 30. letih 20. stoletja, ko se je začela razvijati vplivna dunajska šola terminologije, so bili povezani predvsem z željo po standardizaciji (tehniške) terminologije in tudi danes ta

želja v nekaterih okoliščinah še vedno obstaja.¹ Hkrati pa se s terminologijo srečuje veliko več uporabnikov jezika kot nekoč. Standardizacija terminologij vseh strok v obliki togih zapovedi, ki bi določale, kateri termin je pravilen in kateri napačen, prav gotovo ni niti smiselno niti življenjsko početje. Po drugi strani pa strokovnjaki, ki so primarni uporabniki terminologije, še vedno čutijo potrebo po urejanju in usklajevanju terminologije. Razlog je predvsem pragmatičen – urejena in usklajena terminologija je temelj uspešne strokovne komunikacije, ki preprečuje potencialno neprijetne ali celo nevarne komunikacijske šume.

Terminologija nekaterih področij je bolj standardizirana od drugih. Kot primer navedimo področje letalskega prometa, kjer mora biti komunikacija (recimo med pilotom in kontrolorjem letenja) povsem nedvoumna, sicer se lahko zgodi nesreča z usodnimi posledicami. Tudi podjetja, zlasti večja, se ukvarjajo s posledicami neuskklajene terminologije, zato ni neobičajno, da v podjetjih skrbijo tudi za interne terminološke baze. Usklajenost pri rabi terminologije med zaposlenimi na različnih delovnih mestih v podjetju (npr. delavec v proizvodnji, inženir na razvojnem oddelku, zaposleni v marketingu) lahko pomeni velik finančni prihranek. Podobno velja tudi za prevajalske agencije in prevajalske oddelke evropskih institucij, ki s poenotenjem terminologije v isti terminološki bazi skrajšajo čas, potreben za prevode in izboljšajo njihovo kakovost.

Usklajevanje terminologije je pogosto tudi pri terminografskem delu, torej pri izdelavi terminoloških slovarjev različnih strok. V prispevku se bomo ukvarjali s tem, kako si avtorji terminoloških slovarjev, zlasti tistih, ki nastajajo s pojmovnim pristopom (več o tem v nadaljevanju prispevka), pri terminološkem dogovoru pomagajo s terminološkimi načeli.

2 Terminološki dogovor

Potreba po poenotenju terminologije torej obstaja in je zaradi dostopnosti velike količine informacij celo vedno večja, zato je večina terminografskih projektov še vedno vsaj do določene mere normativnih.² Seveda pa je temelj vsakega predpisa opis, kar pomeni, da potrebujemo zanesljive informacije o rabi terminov. Danes lahko s pomočjo jezikovnih tehnologij relativno hitro dobimo podatke o rabi terminologije na določenem področju. Z jezikovnimi tehnologijami mislimo predvsem na specializirane korpuse, ki so pri terminografskem delu zelo koristen pripomoček, a so kljub temu redko gradivna osnova terminoloških slovarjev. Od več kot 300 terminoloških slovarjev,

¹ Konkretno se s standardizacijo pri nas ukvarja Slovenski inštitut za standardizacijo (SIST), na svetovni ravni pa organizacija International Organization for Standardization (ISO). Standard je definiran kot »dokument, ki nastane s konsenzom in ga odobri priznani organ in ki določa pravila, smernice ali značilnosti za dejavnosti ali njihove rezultate ter je namenjen za občo in večkratno uporabo in usmerjen v doseganje optimalne stopnje urejenosti na danem področju.« (SIST EN 45020: 2007), terminološki standard pa kot »standard, ki obravnava izraze, ki jih ponavadi spremljajo definicije, včasih pa tudi pojasnila, ilustracije, primeri itd.« (SIST EN 45020: 2007).

² Gjurin (1986: 159) in Norman (2002: 269, 270) pišeta, da večina uporabnikov terminoloških slovarjev pričakuje in si želi, da bi terminološki slovarji opravljali predpisovalno vlogo – da bi torej v njih dobili strokovno relevantno informacijo o tem, ali je uporaba nekega termina ustrezna ali odsvetovana.

ki so v slovenskem prostoru izšli po letu 2000,³ jih je le nekaj gradivno temeljilo na specializiranem korpusu. Vzrok je verjetno v tem, ker jih strokovnjaki, ki so avtorji večine terminoloških virov, ne poznajo.

Kljub vedno boljšim podatkom o rabi terminov v strokovnih besedilih pa za usklajeno terminologijo potrebujemo tudi terminološki dogovor. Ta je eden od najpomembnejših mehanizmov v terminološki vedi, saj omogoča lažje in bolj učinkovito strokovno sporazumevanje. Terminološki dogovor ločimo na (a) implicitni terminološki dogovor, ko se med več različnimi poimenovanji v rabi uveljavi eno, ki je najpogostejše in sčasoma izrine druga poimenovanja, in (b) eksplicitni terminološki dogovor, ki je posledica dogovora dovolj velike skupine relevantnih strokovnjakov, da je odločitev mogoče šteti za konsenz stroke.

O terminološkem dogovoru in razliki med splošno in terminološko leksiko je pisalo več avtorjev, npr. Z. Leder-Mancini (1984: 83): »Splošna leksika je nastajala [...] z govorno prakso določene jezikovne skupnosti. Z njo se je preverjala pomenska in uporabna vrednost posameznih besed in tako sprejete besede so postale norma v govoru in prva norma v družbi. S terminološko leksiko je drugače. Svoje notranje gibanje, ki se kaže v jezikovnih spremembah, razvija z dogovorom.« Tudi Korošec (1996: 264) ugotavlja, da se terminologija razlikuje od splošnega besedišča prav zaradi institucije za uravnavanje jezikovne prakse v strokah – terminološkega dogovora. Pri tem ne gre za jezikoslovčev izmislek apriornega slovenjenja strokovnih izrazov, temveč za meddisciplinarno sodelovanje stroke, ki ureja izrazje, in jezikoslovja, ki ob poimevalni teoriji upošteva tudi splošna teoretična načela knjižnega jezika, jezikovnokulturna načela in zgodovinske posebnosti. Podobno sta razmišljali tudi M. Kalin Golob in N. Logar (2008: 666):

V strokah se o izrazih dogovarjajo, nič se ne zgodi (se ne bi smelo zgoditi) po naključju. Edino v strokah je nujna skrajna enoumnost, natančnost poimenovanja. Prav zahteva po natančnosti omogoča delovanje terminološkega dogovora, zato se mora vsak, ki se priključi posamezni stroki, priključiti tudi dogovoru. Ko znanstvenik piše o pojmovnem svetu svoje stroke, to dela z dogovorjenimi strokovnimi izrazi, ti so ustaljeni, zato mora imeti zelo dober razlog, da poimevanje spremeni.

V praksi pa pogosto ni lahko priti do terminološkega dogovora med strokovnjaki, saj je treba najti kompromis med različnimi mnenji in pogledi na posamezne pojme, hkrati pa mora biti izbrani termin ustrezen tudi z jezikovnega vidika. Terminološki dogovor uporabimo, ko želimo med več termini, ki označujejo isti pojem, izbrati najustrežnejšega, lahko pa tudi pri poimevanju (praviloma novega) pojma. Če želimo, da bi bil terminološki dogovor uspešen, je treba določiti merila za izbiro najustrežnejšega termina. Pri tem je smiselno uporabiti terminološka načela, ki jih bomo obravnavali v nadaljevanju prispevka.

³ Natančne podatke hranimo v Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ISJ ZRC SAZU.

3 Terminološka načela

V literaturi avtorji (prim. Vidovič Muha 2013: 127–30; Gorjanc 1996: 252–54; Poštolková idr. 1983: 62–84; Masár 1991: 37–58 idr.) opisujejo različne značilnosti terminov, npr. neodvisnost termina od besedilnih in pragmatičnih okoliščin, pomenska predvidljivost, nezmožnost izražanja konotativnega pomena, enopomenskost, mednarodnost itd. Te značilnosti terminologije seveda niso absolutne. Nekatere veljajo v večji meri, druge v manjši. Vzemimo za primer enopomenskost, torej stanje, ko en termin označuje natanko en pojem. Enopomenskost je v terminologiji bistveno bolj pogosta kot v splošnem jeziku, a vsi termini nikoli ne bodo enopomenski. Dokler so pojmi, ki jih označuje isti termin, dovolj različni (v takih primerih gre pogosto za pojme z različnih področij znotraj ene stroke) za terminološko intervencijo ni prave potrebe. Še bolj zanimivo je, da se nekatere značilnosti – ali načela, po katerih bi termini morali imeti take lastnosti – celo medsebojno izključujejo. Če nekateri avtorji izpostavljajo kot zaželeno lastnost terminologije npr. mednarodnost, drugi zagovarjajo ravno nasprotno, torej načelo, da ima domači termin vedno prednost pred terminom tujega izvora.

V okviru pojmovnega pristopa,⁴ ki sicer izhaja iz načel tradicionalne terminologije,⁵ a jih tudi nadgrajuje s tem, da v veliko večji meri upošteva rabo, so se oblikovala tri glavna terminološka načela, ki poskušajo zajeti najpomembnejše vidike terminologije. Gre za ustaljenost, gospodarnost in jezikovnosistemske ustreznost, h katerim se bomo v prispevku še vrnili. Pojmovni pristop, ki ga uporabljamo npr. v Sekciji za terminološke slovarje na Inštitutu za slovenski jezik FR ZRC SAZU (Fajfar in Žagar Karer 2015: 209–16; Fajfar 2013: 97–103; Košmrlj - Levačič 2007: 583–98 itd.), kot osnovo terminologije razume pojem kot miselno enoto, termin pa je njegovo poimenovanje. Pojmi so med seboj povezani in gradijo pojmovni sistem, ki je kot poimenovalni sistem predstavljen v terminološkem slovarju. Primarni naslovniki terminoloških slovarjev so strokovnjaki (Žagar Karer in Fajfar 2015: 27, 28), ki običajno dajo tudi pobudo za izdelavo slovarja. Strokovnjaki si praviloma želijo predvsem poenotenja terminologije, pri izdelavi terminološkega slovarja pa tesno sodelujejo s terminologi, tj. jezikoslovci, specializiranimi za področje terminologije. Terminologi sicer vodijo slovarsko delo od začetka do tiskane in elektronske izdaje slovarja. Prva faza terminološkega dela je opis rabe terminologije na določenem področju, pri čemer je zamudno ročno izpisovanje terminov iz strokovnih besedil v zadnjih letih nadomestila obdelava strokovnih besedil s korpusnimi orodji. V terminoloških slovarjih, ki nastajajo po pojmovnem pristopu, je velik poudarek na medsebojnih razmerjih med pojmi, zato so termini definirani v okviru pojmovnih skupin. Kljub temu, da pri terminološkem delu v veliki meri upoštevamo podatke o rabi, je včasih potreben tudi terminološki dogovor med strokovnjaki, pri čemer imajo terminologi svetovalno vlogo. Pri tem si pomagajo prav z zgoraj omenjenimi načeli.

⁴ Na tem mestu je treba opozoriti, da v slovenskem prostoru obstajajo tudi drugi pristopi k terminologiji – izpostaviti velja predvsem korpusni pristop, ki je podrobno predstavljen v monografiji N. Logar (2013).

⁵ Njena načela in izhodišča so izčrpno opredeljena npr. v Felber (1984).

Terminološki slovarji, ki nastajajo s pojmovnim pristopom, so praviloma normativni,⁶ pri čemer normativnosti ne razumemo kot prepoved rabe podrejenega sinonima, ampak bolj kot nasvet oziroma poskus poenotenja terminologije. M. Jemec Tomazin (2015: 311, 312, 313) piše, da so normativni elementi v terminološkem slovarju najpogosteje predstavljeni v uvodu, zlasti v seznamu oznak in krajšav, v samem slovarju pa s puščico (kazalko) na ustrežnejši termin. Poseben tip normativnosti je tudi označevanje terminov z nekaterimi vrstami označevalnikov. Tak primer so časovni označevalniki, npr. *zastarelo*, *starinsko*, *zgodovinsko*, *nekdaj* itd. (Fajfar in Žagar Karer 2013: 118–23) ali stilni označevalniki, npr. *publicistično*, *sleng*, *žargonsko*, *poljudno* itd. (Humar in Jemec Tomazin 2013: 177, 178, 179). Področni označevalniki, ki termin uvrščajo v podpodročje znotraj strokovnega področja, imajo drugo funkcijo in niso sredstvo normiranja.

Pri izdelavi terminološkega slovarja je torej naloga področnih strokovnjakov in terminologa, da se odločijo, kateri termin je najustreznejši za poimenovanje nekega pojma. V večini primerov opis predvideva uslovarjenje terminov, ki označujejo pojme obravnavanega strokovnega področja. Potreba po normiranju se pojavi v primeru, ko isti pojem označuje več terminov in je treba izbrati prednostnega. V takih primerih si avtorji terminološkega slovarja pomagajo s terminološkimi načeli. Če si ta v konkretnem primeru nasprotujejo, se odločijo, katero od terminoloških načel bo v tem primeru imelo prednost. Enako velja tudi za terminološko svetovanje na spletišču Terminologiše.⁷ T. Fajfar (2017: 352) piše o tem, da se pri trku dveh terminoloških načel o prednostnem terminu vedno odloča na podlagi konkretnega primera, kar pomeni, da nobeno terminološko načelo ni avtomatsko prednostno, ampak je treba narediti raziskavo o konkretnem terminu in na podlagi tega izbrati načelo, na katerem je utemeljen odgovor na terminološko vprašanje.

V nadaljevanju bomo obravnavali uporabo posameznih terminoloških načel v terminografski praksi, pri tem pa uporabili primere iz naslednjih terminoloških slovarjev: Farmaceutskega terminološkega slovarja (v nadaljevanju FTS), Terminološkega slovarja avtomatike (TSA), Gledališkega terminološkega slovarja (GTS), Botaničnega terminološkega slovarja (BTS) in Urbanističnega terminološkega slovarja (UTS).

3.1 Načelo ustaljenosti

Načelo ustaljenosti je v terminologiji zelo pomembno načelo, saj zagotavlja stabilnost terminološkega sistema. Uporabimo ga zlasti v primerih, ko se za isti pojem uporabljata dva termina ali celo več terminov in je med njimi treba izbrati prednostnega. Po tem načelu ima prednost termin, ki se najpogosteje uporablja, kar pomeni, da ga je

⁶ Zanimivo je, da so se avtorji terminološke podatkovne zbirke Termis, ki je sicer nastala po metodi korpusne terminografije in je v tem smislu usmerjena zlasti v opis terminologije, odločili tudi za normativno usmerjanje – odločitev je natančneje utemeljena v Logar (2013: 137–42). To potrjuje osnovno težnjo terminološke vede po normiranju, ne glede na to, katera metodologija je uporabljena pri izdelavi terminološkega slovarja oziroma podatkovne zbirke.

⁷ <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje#v>.

strokovna skupnost že sprejela – gre za implicitni terminološki dogovor, ki ga avtorji v terminološkem slovarju le potrdijo.

V praksi je za presojanje ustaljenosti termina zelo koristen specializirani korpus, zlasti če terminolog dobro pozna njegovo sestavo, ker ga je sam izdelal. Čeprav se »občutek« strokovnjaka o tem, kateri termin se najpogosteje uporablja, pogosto ujema s podatki, ki jih dobimo v specializiranem korpusu, pa vedno ni tako. Včasih je strokovnjak prepričan, da je termin, ki ga uporablja sam, v rabi najbolj pogost. S podatki, ki jih imamo na voljo v korpusu, je mogoče dobiti bolj objektivno sliko o rabi konkretnega termina. Seveda pa je tudi pri tem treba upoštevati, da noben specializirani korpus ni popoln in da lahko manjkajo ravno besedila, ki bi situacijo v konkretnem primeru spremenila. Poleg tega je nujno preveriti v koliko različnih virih se posamezni termin pojavlja. Na nekaterih strokovnih področjih je namreč tako malo strokovnjakov, ki pišejo o posameznih specializiranih temah, da se lahko zgodi, da določen termin uporablja en sam strokovnjak oziroma da en strokovnjak bistveno pripomore k njegovi večji pogostosti. Zato izbira prednostnega termina ne sme biti mehanična.

V terminoloških slovarjih normativne odločitve praviloma niso eksplicitno utemeljene, vsekakor pa niso naključne. Če so vsi obstoječi termini za isti pojem enakovredni glede na druga terminološka načela (gospodarnost, jezikovnosistemsko ustreznost, jezikovnokulturno ustreznost), praviloma izberemo tistega, ki je v rabi najpogostejši, torej najbolj ustaljen.

Primer iz TSA: za isti pojem (v slovarju definiran kot 'kvocient transformirank izhodnega in vhodnega signala izbranega linearnega časovno nespremenljivega sistema, npr. Laplaceovih transformirank, z-transformirank, pri začetnih pogojih, ki so enaki 0') se uporabljajo 4 termini (*prenosna funkcija*, *prehodna funkcija*, *prevajalna funkcija* in *sistemska funkcija*). Na prvi pogled so enakovredni – vsi so dvobesedni in jezikovnosistemsko ustrezni. Med njimi pa obstaja bistvena razlika v rabi. Čeprav se v strokovnih besedilih pojavljajo vsi 4 termini, se daleč največkrat uporablja termin *prenosna funkcija*. Zato so ostali 3 termini v TSA s pomočjo kazalk usmerjeni nanj:

prehodna funkcija → prenosna funkcija

prevajalna funkcija → prenosna funkcija

sistemska funkcija → prenosna funkcija

prenosna funkcija kvocient transformirank izhodnega in vhodnega signala izbranega linearnega časovno nespremenljivega sistema, npr. Laplaceovih transformirank, z-transformirank, pri začetnih pogojih, ki so enaki 0 **S**: prehodna funkcija, prevajalna funkcija, sistemska funkcija

Poseben primer so kratični termini, ki se v strokovnih besedilih ponavadi pogosteje uporabljajo od polne, torej razvezane oblike termina (verjetno tudi zato, ker so kratični termini bolj gospodarni). Zato so se v nekaterih terminoloških slovarjih avtorji odločili, da bodo razmerje med kratičnim terminom in njegovo razvezano obliko prikazali z

obojesmerno puščico, kar pomeni, da kratični termini niso odsvetovani. Odločitev, katero obliko termina bo uporabil, je torej prepuščena uporabniku slovarja. Primer iz TSA:

PLK ↔ programirljivi logični krmilnik

programirljivi logični krmilnik *K*: *PLK* mikroprocesorski krmilnik v kompaktni ali modularni obliki, ki ga je mogoče programirati in je prilagojen industrijskemu okolju

Če je en od terminov, ki označujejo isti pojem, že ustaljen, ga ne spreminjamo brez dobrega razloga. Terminološke intervencije pri ustaljenih terminih praviloma niso uspešne. Obstajajo pa tudi izjeme. Ena od njih je sprememba poimenovanja *olivno olje* v *oljčno olje* na področju agronomije. V agronomski stroki so se strokovnjaki glede poimenovanja poenotili in se terminološkega dogovora dosledno držijo. Rabo smo preverili tudi v specializiranem korpusu, ki je gradivna podlaga za Terminološki slovar agronomije.⁸ Zanimivo je, da v novejših strokovnih besedilih s področja agronomije nismo našli niti ene pojavitve za termin *olivno olje*, ampak se dosledno se uporablja *oljčno olje* (ter *oljka* za drevo in plod). Terminološki dogovor v stroki torej velja, čeprav v splošnem jeziku še vedno soobstajata *olivno olje* in *oljčno olje*, s čimer seveda ni nič narobe.⁹ Zato bi bilo smiselno, da bi v nastajajočem Terminološkem slovarju agronomije *olivno olje* usmerili na *oljčno olje* (v nastajajočih slovarjih splošnega tipa v tem primeru normativnega vrednotenja verjetno ne bi bilo), druga možnost pa je, da se *olivno olje* v terminološkem slovarju sploh ne bi pojavilo kot iztočnica – odločitev o tem bodo sprejeli avtorji slovarja.

Pri novih terminih, torej v primerih, ko za pojem še ne obstaja nobeno poimenovanje, si z načelom ustaljenosti ne moremo pomagati, saj terminoloških kandidatov še ni. V takih primerih pri iskanju novega poimenovanja upoštevamo druga terminološka načela.

3.2 Načelo gospodarnosti

Načelo gospodarnosti je povezano z dolžino terminov. Termini so po obliki lahko enobesedni ali večbesedni. Najpogostejša oblika večbesednega termina v slovenščini je besedna zveza z levim pridevniškim prilastkom in samostalniškim jedrom (Vidovič Muha 2013: 29) – npr. *klični list* v botaniki, *dimorfni mineral* v geologiji, *absolutni etanol* v farmaciji –, kar so potrdile tudi empirične korpusne študije (glej npr. Logar Berginc, Vintar in Arhar Holdt 2013: 132).

Vendar pa se v terminologiji pojavljajo tudi dolgi opisni termini, ki so gotovo manj funkcionalni od krajših. Kadar je to edina oblika termina, je v terminološkem slovarju prikazana kot iztočnica, saj terminološki slovar praviloma ni mesto za uvajanje povsem novih terminov.

⁸ Slovar nastaja v Sekciji za terminološke slovarje ISJ FR ZRC SAZU.

⁹ Več o tem v odgovoru v Terminološki svetovalnici na <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/oljka-oljeno-olje#v>, kjer je naveden tudi argument za terminološko intervencijo: v slovenski Istri se je za drevo in plod tradicionalno (narečno) uporabljal izraz *oljka*. Želji pridelovalcev tega olja po bolj »domačem« poimenovanju je sledila tudi stroka, ki je uveljavila poimenovanje *oljčno olje*.

Opisni termini v terminoloških slovarjih pogosto niso definirani s terminološko definicijo, ampak z razlago, v kateri se pojavi večina sestavin samega termina ali pa kar vse (v tem primeru govorimo o krožni definiciji, ki v terminologiji sicer velja za neustrezno). Termin bi naj bil oznaka pojma, ne pa njegov opis. Navedimo dva primera opisnih terminov iz FTS (sestavine termina so podčrtane):

certifikat ustreznosti monografijam Evropske farmakopeje K: CEP
farm. zak. certifikat, ki potrjuje, da farmacevtska snov ustreza zahtevam monografij Evropske farmakopeje

najnižji odmerek, pri katerem se opazi neželeni učinek K: LOAEL
farmakokin. najnižji odmerek ali koncentracija snovi, pri kateri se opazijo neželeni učinki

Termin *certifikat ustreznosti monografijam Evropske farmakopeje* ima sicer še kratico CEP, ki pa je tvorjena iz angleškega termina (*certificate of suitability of monographs of the European pharmacopoeia*), termin *najnižji odmerek, pri katerem se opazi neželeni učinek* pa ima kratico LOAEL, ki je prav tako tvorjena iz angleškega termina (*lowest observed adverse effect level*). Čeprav so kratice bolj gospodarno poimenovanje, je v primerih, ko gre za citatne angleške kratice, vprašljivo, če so v resnici boljša poimenovalna možnost za slovenski terminološki sistem. Zato je smiselno, da angleška kratica v teh dveh primerih ni prikazana kot prednostna oblika termina. Če bi se v stroki uporabljala slovenska kratica (pa se ne), bi bilo morda smiselno razmišljati o tem, da bi dali prednost slovenski kratici kot bolj gospodarni možnosti. Druga rešitev pa bi bilo povsem novo (krajše) poimenovanje, ki bi nadomestilo preveč opisni termin.

Opisni termini so manj primerni tudi zato, ker se v strokovnih besedilih pogosto pojavljajo različne variante daljših oblik termina. Vzemimo za primer zgoraj navedeni termin *certifikat ustreznosti monografijam Evropske farmakopeje*. V strokovnih besedilih za isti pojem najdemo tudi npr. *certifikat ustreznosti zahtevam Evropske farmakopeje* in *certifikat o ustreznosti Evropski farmakopeji z ustrežno monografijo Evropske farmakopeje*. Več variant istega poimenovanja je v terminologiji načeloma neželen pojav.¹⁰ Čeprav se besedilnim variantam nikoli ne bo mogoče povsem izogniti, so, kot že omenjeno, bolj pogoste pri daljših opisnih terminih. Težava je v tem, da lahko nenatančno poimenovanje zmanjša nedvoumnost pri strokovnem sporazumevanju in celo povzroči komunikacijski šum, saj je treba preveriti, ali še gre za isti pojem. Tudi zato je načelo gospodarnosti zelo pomembno.

Načelo gospodarnosti je v terminoloških slovarjih smiselno upoštevano v primerih, ko obstajata dve obliki ali več oblik termina. To pomeni, da v primeru, ko med termini ni izrazite razlike v ustaljenosti, slovar usmerja z daljšega termina na krajšega. Prvi primer je iz TSA, drugi pa iz GTS:

¹⁰ Nekateri avtorji se s tem sicer ne strinjajo. Š. Vintar recimo navaja, da: »je strokovna poimenovanja mogoče variirati, spreminjati in okrajševati, ne da bi s tem ogrozili koherentnost besedila«. (Vintar 2008: 43)

bilinearna transformacija s predkrivljenjem frekvenc → metoda predkrivljenja frekvenc

metoda predkrivljenja frekvenc metoda za diskretizacijo zveznega sistema s prilagajanjem frekvenčnega odziva, pri kateri se uporablja modificirano Tustinovo pravilo za kompenzacijo pojava izkrivljanja frekvenc pri izbrani neničelni frekvenci
S: bilinearna transformacija s predkrivljenjem frekvenc

epizodna igralka → epizodistka

epizodistka igralka, ki igra zlasti stranske vloge **S:** epizodna igralka

Tako kot pri drugih načelih pa tudi pri načelu gospodarnosti velja, da ga je smiselno upoštevati v kombinaciji z drugimi načeli in za vsak termin posebej.

3.3 Načelo jezikovnosistemske ustreznosti

Načelo jezikovnosistemske ustreznosti določa, da mora biti termin v skladu z jezikovnim sistemom jezika. Termini so namreč del jezika sploh in vpetost v jezikovni sistem omogoča učinkovito sporazumevanje.

Tak primer je npr. pisanje podrednih zloženek. Termin *etnobotanika*, ki je vključen v BTS, se v skladu s pravopisnimi pravili (SP 2001, §493) piše skupaj. V terminološki slovar je zato vključena ta oblika, čeprav v besedilih najdemo tudi zapisa *etno-botanika* in *etno botanika*. Po drugi strani se priredne zloženke pišejo z vezajem (SP 2001, §503), zato je v UTS termin *ruralno-urbani kontinuum* pisan z vezajem, čeprav se v rabi pojavljajo tudi zapisi *ruralnourbani kontinuum*, *ruralno urbani kontinuum* in celo *ruralno – urbani kontinuum*. Na tem mestu naj poudarimo, da je za relevantno odločanje o tem, ali je besedna zveza priredna ali podredna, potrebno poznavanje pojma, kar pomeni, da je sodelovanje področnih strokovnjakov tudi pri navidez jeziko(slo)vnmem problemu zelo pomembno. Primera:

etnobotanika panoga botanike, ki preučuje uporabo rastlin zlasti v ljudskem zdravilstvu in nematerialne vidike odnosa med rastlinami in ljudmi

ruralno-urbani kontinuum območje, na katerem se prepletajo prvine podeželskega in mestnega načina življenja, kar se kaže v morfološki strukturi, arhitekturnih značilnostih naselij, njihovi socialni in gospodarski sestavi

Podobno je v primerih, ko je prva sestavina termina črka, kratična zveza črk ali števka. V takih primerih se zloženska piše skupaj in z vezajem, pri obrnjenem zaporedju pa narazen in brez vezaja (SP 2001, §469). Tako je v BTS tudi termin *UVB-sevanje* v skladu s pravopisnimi pravili zapisan z vezajem, čeprav se v rabi velikokrat pojavlja tudi zapis *UVB sevanje*. Primer:

UVB-sevanje del spektra ultravijoličnega sevanja Sonca z valovnimi dolžinami od 280 nm do 315 nm, od katerega dosežejo Zemljino površino samo biološko manj aktivne, višje valovne dolžine

V takih primerih torej upoštevamo pravila, ki veljajo za vse besede in besedne zveze, in termin zapišemo v skladu s pravopisno normo tudi takrat, ko se v rabi pogosteje pojavlja normativno manj ustrezen zapis.

Vendar pa je prav tako treba upoštevati ožjo terminološko normo, ki izhaja iz tega, da je strokovni jezik (in s tem tudi terminologija) poseben podsistem s svojimi pravili, ki se ne podreajo nujno pravilom splošnega jezika (Žagar Karer 2015: 222). To izjemoma velja tudi na ravni pravopisne norme v ožjem smislu (zapis, izreka). Vzemimo za primer stični vezaj, ki se (pod vplivom angleškega jezika) pojavlja v slovenskih terminih, in ne označuje prirednosti, ampak prostorskost, zaporednost itd. Tak primer je *ojačevalnik šoba-zaslon* (termin je iz TSA), kjer gre za prostorski odnos, saj je *zaslon* nameščen pred šobo (Žagar Karer 2015: 225, 226).

Odstopi od pravopisne norme so v terminoloških slovarjih torej relativno redki, a obstajajo, je pa ožja terminološka norma zelo pomembna v razmerju med splošno in terminološko leksiko. V literaturi se je že večkrat pojavil dvom o smiselnosti vključevanja ozko specializiranih terminov v splošne priročnike, saj recimo pravopis ni namenjen pojasnjevanju pravilnosti terminov. Kratke splošne pomenske uvrstitve besede v pokončnih oklepajih so lahko zavajajoče, saj bi jih lahko interpretirali kot prednostni termin (prim. Jemec Tomazin 2012: 213). Večkrat smo že omenili, da se v terminologiji v primerih, ko obstaja več terminov za isti pojem, na podlagi terminološkega dogovora izbere prednostni termin. Za splošni jezik ta dogovor ni zavezujoč – tak primer je recimo termin *prevalenca*, ki je v FTS usmerjen na termin *razširjenost*, kar pomeni, da je v farmaciji za pojem, ki je definiran kot 'število vseh bolnikov (starih in novih) z določeno boleznijo v izbrani populaciji v času opazovanja, npr. na določen dan' priporočena raba termina *razširjenost*, medtem ko to razmerje na rabo besed *prevalenca* in *razširjenost* v splošnem jeziku nima vpliva (Žagar Karer 2015: 222, 223). Mogoče pa je tudi obratno. V SSKJ2 ima recimo *pogrešek* kvalifikator star., torej starinsko, medtem ko *pogrešek* v TSA označuje aktualen termin – prvi primer je iz SSKJ2, drugi pa iz TSA:

pogrešek *star.* napaka

pogrešek 1. razlika med referenco in regulirano veličino 2. razlika med izračunano, ocenjeno ali izmerjeno vrednostjo in dogovorjeno, predpisano ali teoretično pravilno vrednostjo

Z načelom jezikovnosistemske ustreznosti torej mislimo predvsem na zapis termina v skladu s pravopisno normo, nikakor pa za terminološke slovarje niso zavezujoče normativne rešitve (na ravni poimenovanja) v splošnih slovarjih, ki so bili izdelani za drugega naslovnika in na drugačnem gradivu kot terminološki slovarji.

4 Jezikovnokulturna ustreznost

Jezikovnokulturna ustreznost, s čimer označujemo dajanje prednosti terminom domačega izvora pred tistimi tujega izvora, je bila od nekdanj kontroverzna tema. Dular (2008: 32) piše, da je razmerje med izvorno slovenskim in prevzetim iz drugih jezikov za nekatere najpomembnejša tema vsega terminološkega jezikovnega načrtovanja, za druge pa postransko vprašanje.

Zanimivo je recimo stališče, zapisano v knjigi Hrvatski terminološki priručnik (Mihaljević in Hudeček 2012), ki na prvo mesto med terminološkimi načeli postavlja prav načelo »domače besede imajo prednost pred tujimi«¹¹ in to tudi, če je v konkretnem primeru v nasprotju z načelom ustaljenosti (Mihaljević in Hudeček: 2012: 79). Povedano drugače, če je najbolj ustaljen termin za določen pojem tujega izvora, ga je treba zamenjati z domačim, torej s terminom hrvaškega izvora. V slovenskem prostoru jezikovnokulturno načelo ni sprejeto kot najpomembnejše, saj vnaprejšnje zavračanje vseh prevzetih terminov (ki jih je zaradi narave terminologije zelo veliko) ali celo opuščanje že ustaljenih terminov samo zato, ker gre za prevzete besede, nikakor ni smiselno. Po drugi strani pa ima razvijanje domače terminologije vsaj dvojno korist: »slovenski bralec bo pojmovni sistem stroke sprejemal prek domačega jezika, kar gotovo prispeva k boljšemu razumevanju; stroka pa bo z razvijanjem domačega strokovnega izrazja prispevala ne le k razvoju stroke, ampak tudi knjižnega jezika.« (Kalin Golob 2008: 33).

Natančneje o načelu jezikovnokulturne ustreznosti piše T. Fajfar (2017: 352–58), ki prevzeto terminologijo razdeli v dve skupini: na citatne termine (oziroma termine s citatno sestavino) in internacionalizme. Citatni termini so pogosto prva poimenovalna rešitev, ki se postopoma prilagodi slovenskemu jeziku (npr. *teambuilding/timbilding*) ali pa se za citatni termin poišče ustrezno slovensko poimenovanje (npr. *mezzazine dolg/vmesni dolg*), kar je jezikovnokulturno boljša možnost. Pomembno je, da je pobuda za ustreznije slovensko poimenovanje pravočasna – ko se enkrat citatni termin ustali, ga je zelo težko zamenjati. Internacionalizmi so v terminologiji bolj sprejemljivi kot citatni termini, čeprav imajo mnogi tudi slovenske ustreznice, ki pa so v nekaterih primerih lahko dvoumne ali nenatančne (npr. *indolentne bezgavke/*neboleče bezgavke*). Smiselno je podpirati izvorno slovensko terminologijo, vendar le takrat, ko gre za novo poimenovanje ali ko terminološko intervencijo podpira tudi stroka.

Tudi v terminoloških slovarjih so avtorji razmišljali o jezikovnokulturnem načelu in nekateri so svoje usmeritve pojasnili tudi v uvodu. V uvodu BTS (2011: 10) recimo piše:

¹¹ Druga načela so še: termini latinskega in grškega izvora imajo prednost pred termini angleškega, francoskega, nemškega izvora; prednost ima bolj ustaljen termin; termin mora biti v skladu s sistemom hrvaškega knjižnega jezika; krajši termini imajo prednost pred daljšimi; prednost imajo termini, iz katerih je mogoče tvoriti besedno družino; izogibati se je treba večpomenskosti; termina se ne sme menjati brez dobrega razloga; prednost imajo termini, ki se bolje vključijo v že obstoječi terminološki sistem stroke (Mihaljević in Hudeček: 2012: 69–78)

Ob globalizacijskih pritiskih, ki se v sodobnem času kažejo kot prevladujoči vpliv angleškega jezika, smo si sestavljenci slovarja zastavili nalogo, da v primerih, ko je bila v stroki že izkazana raba domačega termina, tega pogosto prikažemo kot prednostnega. [...] Ob upoštevanju strokovne literature se je pogostokrat izkazalo, da se v virih za posamezne člene določene pojmovne skupine pojavljajo deloma domača in deloma tuja poimenovanja, zato izkazovanja razmerja domače – tuje ni bilo vedno mogoče v celoti sistemsko izpeljati.

Kljub želji po domači terminologiji so torej sestavljenci BTS upoštevali tudi usklajenost znotraj pojmovnih skupin in terminov niso na silo domačili. Dva primera iz BTS, pri katerih je upoštevano jezikovnokulturno načelo:

crossing-over → rekombinacija

rekombinacija izmenjava DNK med homolognimi kromosomi v profazi prve mejotične delitve, ko poteka parjenje in prekrivanje homolognih kromosomov **S**: crossing-over

nukleol → jedrce

jedrce kroglasto telesce ali več telesc v jedru evkariontskih celic, sestavljenih predvsem iz RNK in beljakovin, kjer nastajajo ribosomi **S**: nukleol

Avtorji UTS so razmišljali drugače. V uvodu piše: »Poleg tega je bilo v slovar potrebno vključevati nove pojme, pogosto s poslovenjenjem iz tujih jezikov, zlasti iz angleščine. Avtorji so se izognili skušnjavi, da bi kovali nove, povsem slovenske izraze, saj bi bilo to v današnjem globaliziranem svetu mednarodno znanih in priznanih izrazov povsem neumestno.« (UTS 2015: 7). Tako recimo niso poskušali posloveniti termina *penthouse*, po drugi strani pa so *hostel* vseeno preusmerili na *mladinski hotel*, *metro* pa na *podzemno železnico*:

penthouse stanovanje v najvišjem nadstropju večstanovanjske stavbe, navadno višjega standarda od ostalih

hostel → mladinski hotel

mladinski hotel objekt za občasno poceni turistično nastanitev mladih **S**: hostel

metro → podzemna železnica

podzemna železnica železnica, ki večinoma poteka po predorih pod zemljo **S**: metro

Upoštevanje načela jezikovnokulturne ustreznosti v terminoloških slovarjih je torej pogosto odvisno od prevladujočega jezikovnega nazora avtorjev slovarja.

5 Zaključek

Ena od funkcij terminoloških slovarjev je usmerjanje rabe, kadar več terminov označuje isti pojem. Pri tem si avtorji terminoloških slovarjev pomagajo s terminološkimi načeli. V prispevku smo opisali tri glavna terminološka načela – ustaljenost, gospodarnost in jezikovnosistemsko ustreznost – ter dodali še jezikovnokulturno ustreznost.

Zanimala nas je uporaba teh načel v terminografski praksi. Čeprav normativne odločitve v terminoloških slovarjih praviloma niso eksplicitno pojasnjene, niso naključne. Za njimi je premislek o tem, katero terminološko načelo uporabiti v konkretnem primeru in kako ravnati, če si terminološka načela nasprotujejo. Enoumnega odgovora in jasnih pravil pri tem žal ni, saj je treba presojati od primera do primera in iskati ravnotežje med ustaljenostjo, gospodarnostjo in jezikovnosistemsko ustreznostjo. Pri ugotavljanju ustaljenosti posameznih terminov si lahko pomagamo s specializiranimi korpusi, znanje terminologov je koristno zlasti pri jezikovnosistemskih zadregah, znanje kompetentnih področnih strokovnjakov pa je nepogrešljivo v mnogih primerih, ko pojma brez poznavanja njegove vsebine ne moremo ustrezno poimenovati.

VIRI IN LITERATURA

- Botanični terminološki slovar*. Na spletu.
- Janez DULAR, 2008: Strokovno izrazje kot področje jezikovnega načrtovanja. *Vseživljenjsko učenje in strokovno izrazje*. Ur. P. Javrh. Ljubljana: Pedagoški inštitut. 29–33.
- Gledališki terminološki slovar*. Na spletu.
- Tanja FAJFAR, Mojca ŽAGAR KARER, 2013: Časovna zaznamovanost v terminoloških slovarjih. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: FF (Obdobja, 32). 117–23. Tudi na spletu.
- Tanja FAJFAR, 2013: Terminologija in njeno uslovarjanje. *Slavistika v regijah – Nova Gorica*. Ur. B. Krakar Vogel. Ljubljana: Zveza društev SDS. 97–103.
- Tanja FAJFAR, Mojca ŽAGAR KARER, 2015: Pojemovni pristop k izdelavi terminološkega slovarja. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. M. Smolej. Ljubljana: FF (Obdobja, 34). 209–16. Tudi na spletu.
- Tanja FAJFAR, 2017: Jezikovnokulturna ustreznost kot terminološko načelo. *Slovenska terminologija danas*. Ur. P. Piper in V. Jovanović. Beograd: Institut za srbski jezik SANU. 351–60.
- Helmut FELBER, 1984: *Terminology manual*. Pariz: Unesco, Infoterm.
- Farmacevtski terminološki slovar*. Na spletu.
- Vojko GORJANC, 1996: Terminologija novejših naravoslovno-tehničnih strok (ob primeru računalništva in jedrske fizike). *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: ZIFF. 251–60.
- Velemir GJURIN, 1986: Načela sodobnega izrazijskega slovarja. *Slovenski jezik v znanosti I: Zbornik prispevkov*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: ZIFF. 151–87.
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, ³2012: *Hrvatski terminološki priručnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Mateja JEMEC TOMAZIN, Marjeta HUMAR, 2013: Stilna zaznamovanost v terminoloških slovarjih. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: FF (Obdobja, 32). 173–79. Tudi na spletu.
- Mateja JEMEC TOMAZIN, 2012: Terminologija v slovenskem pravopisu. *Pravopisna stikanja: Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop in H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC. 220–31.
- , 2015: Normativnost terminoloških slovarjev, *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. M. Smolej. Ljubljana: FF (Obdobja, 34). 309–15. Tudi na spletu.

- Monika KALIN GOLOB, Nataša LOGAR, 2008: Terminologija odnosov z javnostmi: Od upoštevanja terminoloških načel do pridobivanja podatkov iz besedil. *Teorija in praksa* 45/6. 663–77. Tudi na spletu.
- Monika KALIN GOLOB, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: FDV.
- Tomo KOROŠEC, 1996: Slovenski vojaški jezik: izročilo in spremembe. Ur. A. Vidovič Muha. *Jezik in čas*. Ljubljana: ZIFF. 211–32.
- Borislava KOŠMRLJ - LEVAČIČ, 2007: O terminih z vidika terminografske prakse. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Ur. I. Orel. Ljubljana: FF (Obdobja 24). 583–98. Tudi na spletu.
- Zvonka LEDER-MANCINI, 1984: O nekaterih lingvističnih pogledih na terminološko problematiko. *Terminologija v znanosti: Prispevki k teoriji*. Ur. F. Pediček. Ljubljana: Pedagoški inštitut. 81–89.
- Nataša LOGAR, 2013: *Korpusna terminografija: Primer odnosov z javnostmi*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko in FDV.
- Nataša LOGAR BERGINC, Špela VINTAR, Špela ARHAR HOLDT, 2013: Terminologija odnosov z javnostmi: korpus – luščenje – terminološka podatkovna zbirka. *Slovenščina* 2.0, 1/2. 113–38. Na spletu.
- Guy NORMAN, 2002: Description and prescription in dictionaries of scientific terms. *International Journal of Lexicography* 15/4. 259–76.
- SIST EN 45020:2007*. Na spletu.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2. izd. Na spletu.
- Slovenski pravopis*. Na spletu.
- Terminološki slovar avtomatike*. Na spletu.
- Urbanistični terminološki slovar*. Na spletu.
- Ivan MASÁR, 1991: *Priručka slovenske terminologije*. Bratislava: VEDA.
- Běla POŠTOLKOVÁ, Miroslav ROUDNÝ in Antonín TEJNOR, 1983: *O české terminologii*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: ZIFF.
- Špela VINTAR, 2008: *Terminologija: Terminološka veda in računalniško podprta terminologija*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Mojca ŽAGAR KARER, 2015: Ožja terminološka norma in odstopi od pravopisne norme v terminologiji. Ur. H. Dobrovoljc, T. Verovnik, Š. Arhar Holdt. *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 221–29.
- Mojca ŽAGAR KARER, Tanja FAJFAR 2015: Strokovnjaki in drugi uporabniki terminologije kot naslovniki terminoloških slovarjev. *Jezikoslovni zapiski* 21/1. 23–35. Tudi na spletu.

SUMMARY

This article has focused on the most important terminological principles and their application in terminography, especially for compiling terminological dictionaries that are based on a conceptual approach. The most important terminological principle is the principle of consistency, according to which the preferred term is the term that is the most commonly used in professional texts. This principle is related to the descriptive approach, which is often followed by the choice of the most appropriate

term (prescriptive approach). Terminological dictionaries frequently direct use and recommend the most appropriate term between different terms for the same concept. Another important principle is terminological economy, according to which the preferred term is the term that is shorter. The third principle is linguistic adequacy, which means that the term should be in accordance with the linguistic system of the language as a whole, unless there is a compelling reason for the deviation. In such a case, this phenomenon is called the narrower terminological norm. Furthermore, the principle of linguistic culture is also considered, according to which priority is given to terms of domestic origin. It is important to emphasize that terminological principles are not meant to be used mechanically—it is always necessary to take into account which terminological principle is prioritized in a particular case.